

Vught in de beklagdenbank

Hoe was het om als dorp in Brabant in de Tweede Wereldoorlog plotseling te ontdekken dat op de hei een groot kamp werd gebouwd en dat regelmatig honderden gevangenen door het dorp werden gedreven? Hoe ging je daar mee om? Een interessant onderwerp voor een historicus om te onderzoeken. Dat doet Boyd van Dijk in zijn studie 'Leven naast het kamp' (Houten/Antwerpen 2013) over het dorp Vught in oorlogstijd. Na lezing van dit boek blijft de indruk over dat 'de' Vughtenaren al snel weinig problemen hadden met 'het kamp', omdat ze er aan verdienden. Die indruk wordt versterkt door het voorwoord dat Ad van Liempt en Yfke Nijland schreven bij het boek van Van Dijk. In dat voorwoord noemen ze het kamp 'een goudmijn voor Vught', 'een megaproject, dat weelde bracht in de parel van Brabant' (p. 7).

Van Dijk onderscheidt in zijn studie daders, slachtoffers en omstanders. Zijn grootste belangstelling gaat uit naar de omstanders, mensen die niet direct betrokken zijn, maar het wel allemaal om zich heen zien gebeuren. Afzonderlijk bespreekt hij de rol van het politiekorps, de burgemeester, de 'foute' Vughtenaren, de hulpverleners en diegenen die op het kamp werkten. Het boek bevat veel en ook nieuwe informatie over een relevant onderwerp. Toch is het geen goed boek geworden. Dat komt omdat Van Dijk terechte kritiek op sommige Vughtenaren veralgemeniseert tot kritiek op alle Vughtenaren en mensen motieven toedicht die niet worden bewezen. Bovendien bevat het boek nogal wat tegenstrijdige informatie, die de auteur zonder nadere analyse en soms ook zonder bron vermeldt.

Rijkdom door het kamp

Drie keer vertelt Boyd van Dijk in zijn boek dat een vrijwilligster van het Nationaal Monument Kamp Vught in 2011 heeft gezegd dat 'heel veel Vughtenaren niet eens wisten dat bij de IJzeren Man een concentratiekamp was'. Dat triggert hem en daarom gaat hij op onderzoek uit. Veel onderzoek is daar overigens niet voor nodig. Van Stekelenburg ('Kamp Vught en de Vughtenaren', 1984) schreef al over een enquête uit 1969 waaruit bleek dat bij de ondervraagden 'een grote bekendheid met het kamp was'. Waar komt de opmerking van de vrijwilligster dan vandaan? Het antwoord is ook te vinden bij Van Stekelenburg: zelfs de bouwvakkers die het kamp bouwden, kwamen 'er pas in 1943 achter, dat het voor een concentratiekamp was'. Van Dijk, die in zijn eerdere scriptie de enquête uit 1969 beschrijft, constateert desondanks in zijn boek dat sprake is van een Vughts taboe-onderwerp. Verder vindt hij dat Vught ten onrechte de mythe in stand houdt dat sprake is geweest van collectief verzet en van collectieve hulp. Het tegendeel is volgens hem het geval: Vught stond onverschillig ten opzichte van de gevangenen en heeft flink verdiend aan het kamp.

Heeft Vught zoveel verdiend aan Kamp Vught en hebben ze *daarom* hun bezwaren laten varen? In zijn scriptie schrijft Van Dijk: 'In hoeverre het dorp heeft geprofiteerd van het concentratiekamp is door een gebrek aan cijfers niet exact te bepalen'. Waarvan acte. In zijn boek gaat hij verder: 'Het is vrijwel zeker dat ze [de Vughtenaren c.q. de Vughtse bedrijven - HS] er veel meer aan hebben verdiend dan dat ze financieel hebben bijgedragen aan de hulpverlening voor de gevangenen' (p. 264). Van Dijk noemt zowel in zijn scriptie als in zijn boek leveranciers uit Vught die aan het kamp

leverden. Dat gebeurde. Belangrijke Vughtse leveranciers waren overigens geen omstanders, maar daders, onderdeel van de nationaalsocialistische beweging. De belangrijkste 'grootverdieners' kwamen bovendien niet uit Vught, zoals de aannemers die het kamp bouwden (Tilburg en Utrecht) en Philips (Eindhoven) die in het kamp een fabriek vestigde. Het voorbeeld van Philips laat zien hoe ingewikkeld alles ligt: de fabriek in het kamp kwam tot stand na overleg met het verzet en redde nogal wat gevangenen.

De Vughtenaren die op het kamp werkten, waren over het algemeen bouwvakkers die het niet breed hadden en werkloos waren geweest. Ook middenstanders werkten op het kamp, zoals Van Gend & Loos-vervoerder Marinus van Esch en loodgieter Jo van de Meerendonk. Van hen is bekend, dat ze belangrijke schakels vormden tussen de gevangenen en de buitenwereld, omdat zij briefjes smokkelden. Hun rol wordt in het boek niet vermeld. Dus gaan ze op in de categorie 'eenmansbedrijven in Vught' die volgens Van Dijk profiteerden van het kamp (p. 264).

Hulpverlening

In het algemeen worden door de auteur vraagtekens gezet bij de motieven van hulpverleners. Hulpverlening vond volgens hem niet alleen plaats uit solidariteit met de slachtoffers, maar soms ook 'in ruil voor geld of andere wederdiensten', avontuurzucht of onvrede met de bezetter, of voortzetting van het vooroorlogse sociaal werk (p. 262). Dat laatste betreft bijvoorbeeld de hulpverlening door Charlotte van Beuningen-Fentener van Vlissingen. Haar solidariteit met de gevangenen wordt in twijfel getrokken, omdat ze al voor de oorlog sociaal werk deed. Dat sociale werk (tijdens de crisistijd) is eerder in het boek al door Van Dijk gediskwalificeerd: de inspanningen van het echtpaar Van Beuningen om de 'Piekenhoek' op te knappen door de bouw van nieuwe huizen, wordt door hem gerangschikt onder 'de drie meest beproefde manieren om "het gepeupel" in het gareel te krijgen': 'het aanbieden van onderwijs en van werk, en het platgooien van de in het dorp gelegen sloppen' (p. 37). Dat is moeilijk te combineren met zijn erkenning elders dat Charlotte een 'grote sociale bewogenheid' had (p. 157). Dat hulpverleners niet altijd onbaatzuchtig zijn, is bekend. Ook in Vught zal dat het geval zijn geweest. Maar de optelsom van Van Dijk maakt mensen ook al onsolidair met de gevangenen als ze al eerder sociaal waren of onvrede hadden met de bezetter.

Van Dijk concludeert dat de voedselpakketten die naar het kamp werden gebracht van januari tot de zomer van 1943 'van levensbelang' zijn geweest. Daarna waren ze niet meer zo nodig. Bovendien kwam deze hulp 'steeds meer ten goede aan de SS', die minder hoefde in te kopen (p. 261). Als dit al zo mocht zijn (statistische gegevens ontbreken), gaat Van Dijk voorbij aan het psychologische effect bij de gevangenen die door deze pakketten het bewijs kregen dat 'buiten' aan hen werd gedacht. 'De pakketten en het contact met thuis droegen ertoe bij dat gevangenen de hoop niet verloren en dat zij hun identiteit in het anonieme kampsysteem niet kwijtraakten', schrijft Inger Schaap op de website van het NIOD over een andere Vughtse hulpverleenster: Eelkje Timmenga-Hiemstra .

Vughts verzet

Van Dijk stelt dat 'het Vughtse verzet altijd beperkt in omvang is gebleven' (p. 267), ook al zijn er moedige uitzonderingen. Hij noemt Van Spaandonk en Joosten (waarschijnlijk wordt stationsbeambte W. Jooren bedoeld, p. 260). Als het verzet groter was geweest, zouden er wel meer Vughtenaren in Kamp Vught terechtgekomen zijn (p. 265). Ook meldt hij dat 'in Vught niet veel Joden

(zijn) ondergedoken' (p. 257) en dat Illegale bladen nauwelijks aanwezig waren (p. 254). En tenslotte over het naoorlogse interneringskamp: daarin zijn meer Vughtenaren 'vastgezet en omgekomen dan in het Duitse kamp' (p. 265).

Het klopt dat in Vught maar door een fractie van de bevolking verzet is gepleegd. Dat is geen geheim; daar bestaat geen mythe over. Dat schreef Jeroen van den Eijnde al in 1994 (Vughtse Historische Reeks, deel II). De vraag is of Vught op dit punt een ongunstige uitzondering vormt. De aanwezigheid van Vughtenaren in Kamp Vught is daarbij geen maatstaf. Vughtse verzetsmensen als F. Jansen, W. van Lanschot, J. Leefmans, P. van Lierop, E. Pelgrom van Motz, W. van de Poll en V. Swane kwamen terecht in andere kampen. Ook de wegens Joodse onderduikers gearresteerde J. Didde ging niet naar Kamp Vught maar naar het 'Oranjehotel'. Er was geen sprake van 'Vughts verzet', maar er zaten wel degelijk Vughtenaren in diverse vormen van het verzet. 'Vrij Nederland' werd vanuit Vught verspreid door Harrie Holla, die als vertegenwoordiger van de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (LO) ook zorgde voor de distributie van bonnen voor onderduikers. Holla en de eerder genoemde Jo van de Meerendonk waren onmiskenbaar Vughtse verzetsdeelnemers. Dat ze thuis ook nog een Joods kind in hun gezin hadden opgenomen, betekent dat naast deze mannen ook hun vrouwen alle risico's van ontdekking riskeerden. Hoeveel Joodse onderduikers er in Vught geweest zijn, is niet bekend. Ook niet bij Van Dijk!

Tegenstrijdigheden en fouten

In sommige recensies krijgt Van Dijk het compliment dat hij geen oordeel velt. Eerder wees ik er al op dat hij dat wel doet wat betreft de Vughtenaren in het algemeen. In concrete gevallen blijft een afgewogen eindoordeel uit. Zo noemt hij korpschef Offermans en de vertegenwoordiger van de Joodse Raad, Cahen, 'medeverantwoordelijk voor het afvoeren van de Vughtse Joden' (p. 69). Verder schrijft hij over de Jodenvervolging: '... begon de gemeente met toestemming van [burgemeester] Loeff aan het derde (...) en laatste stadium van de Jodenvervolging – het kaalplukken' (p. 98/99). 'Medeverantwoordelijk' en 'toestemming' plaatsen Offermans, Cahen en Loeff in het 'foute' kamp. Vervolgens worden dezelfde Offermans en zijn medewerker, agent Dopper (pseudoniem), die tijdens de oorlog een vluchtende gevangene doodschoot, vermeld als redders van een Joods meisje' (p. 69). Diezelfde Dopper speelt ook een rol bij het laten ontsnappen door zijn collega F. Abrahams van de door de Duitsers ter dood veroordeelde Frans Goedhart (Pieter 't Hoen van de Paroolgroep). Je zou wensen dat Van Dijk ingegaan was op dit tegenstrijdige gedrag. Over Abrahams vertelt Van Dijk dat deze politiemann na de bevrijding uit de dienst werd ontslagen, omdat hij briefjes van NSB'ers uit het interneringskamp zou hebben gesmokkeld. Einde verhaal. Geen woord over het feit dat op 6 november 1968 de inmiddels tot adjudant bevorderde Abrahams ter gelegenheid van zijn 40-jarig dienstverband een koninklijke onderscheiding kreeg als sous-chef van de geüniformeerde dienst van de Vughtse politie (Klaverblad, 21 november 1968). [Van Dijk heeft de familie Abrahams inmiddels beloofd deze fout in de volgende druk te corrigeren - HS]

De positie van de 'burgemeester in oorlogstijd' is bekend: opstappen of doorgaan? De Vughtse burgemeester Loeff bleef lang zitten, na overleg met bijvoorbeeld de bisschop van 's-Hertogenbosch. Hij zou op bepaalde momenten principieel zijn geweest en daarom uiteindelijk zijn gestopt (p. 105-107). Maar volgens sommige getuigen deed hij dat, omdat hij een dubbele agenda had: hij wilde namelijk burgemeester van 's-Hertogenbosch worden (p. 109). Het oordeel van de historicus bij dit soort tegenstrijdigheden wordt hier node gemist. Over de hulpverlening schrijft Van Dijk in zijn

scriptie: 'Vught bood in vergelijking met andere gemeenten veel steun'. In zijn boek is dat niet terug te vinden. Daarin zegt hij: 'Het merendeel van het geld en goederen dat nodig was voor de hulpverlening, kwam van buiten Vught' (p. 262). Dat Vughtenaren een effectieve organisatie opzetten om geld en goederen uit het hele land los te krijgen, vermeldt hij weer wel. Kortom: nogal wat tegenstrijdigheden.

Van Dijk schrijft dat antisemitisme een lange geschiedenis kende in het dorp (p. 255). Dat ook in Vught sprake was van antisemitische uitingen wil ik niet ontkennen. Maar de 'allereerste grote pogrom' in de 12de eeuw vond plaats in 's-Hertogenbosch en had ook betrekking op Bossche Joden. Ze werden verbrand op de Vughterhei in de buurt van het 'Gerecht' van 's-Hertogenbosch, de galg waaraan Bossche geëxecuteerden werden gehangen. Vughtenaren waren hier niet bij betrokken. De vechtpartij in 1785 vond plaats in Vught, maar daders en slachtoffers waren opnieuw afkomstig uit Den Bosch. De Vughtse schepen Jan Vos schoot het Joodse gezelschap te hulp. Dat Joden door de eeuwen heen zijn vervolgd en gedood is verschrikkelijk, maar het geeft geen pas een dorp daar met verkeerde voorbeelden mee op te zadelen.

Pseudoniemen

Storend is in het boek het gebruik van pseudoniemen. Van Dijk schrijft in zijn inleiding dat hij de namen van tientallen Vughtenaren heeft 'geanonimiseerd en een gefingeerde vervanging heeft gegeven' ter bescherming van hun nabestaanden. Als gevolg daarvan worden ook bronvermeldingen in noten voorzien van deze onjuiste namen. Merkwaardig is dat Van Dijk ook namen van mensen weglaat die al lang via andere publicaties of hun eigen getuigenissen bekend zijn. Het levert een inconsequent beeld op waarbij de ene korpschef (Offermans) met zijn eigen naam in het boek komt en zijn SS-opvolger (Van Ravenzwaaij) plotseling Winters wordt genoemd. Ook de Vughtse NSB-kringleider Wassink (al in 1994 vermeld in de Vughtse Historische Reeks) krijgt een pseudoniem: 'Sassen'. Verwarrend, want een bekende SS-er heette Sassen (maar kwam niet uit Vught) en de latere KVP-minister Sassen was wel in Vught woonachtig (maar zat destijds vast in het gijzelaarskamp in St.-Michielsgestel). Geen gelukkige naamkeuze!

Terug bij af

Het is riskant om als historicus uit Vught kritische kanttekeningen te plaatsen bij een boek dat Vught in de beklagdenbak zet. Je krijgt dan al snel het verwijt dat je in de verdediging schiet. Daarom hierbij een citaat uit mijn toespraak bij de opening van de tentoonstelling 'Zichtbare herinneringen' op het Nationaal Monument Kamp Vught in 2010. Bij die gelegenheid werd ook de film 'Het Kwaad Buiten' gepresenteerd. Daarover zei ik: 'Een indrukwekkende film laat zien hoe "gewone" Vughtse mensen reageerden op de komst en de aanwezigheid van een concentratiekamp. Die reactie was zelden heroïsch, en brengt ons naar het centrale thema van de CD die vandaag ook gepresenteerd wordt, die zich laat samenvatten in de woorden van Gerard van Maasackers: 'Wè zoude gij dan doen?'. Het houdt ons een spiegel voor. Helden zijn zeldzaam. De meeste mensen probeerden weg te duiken en het leven zo normaal mogelijk voort te zetten. Ze voelden zich onbehagelijk, maar vonden tegelijkertijd dat zij er niets aan konden veranderen. Nederland was tussen '40-'45 niet zwart-wit, NSB of verzetsstrijder, maar vooral grijs'. Boyd van Dijk heeft dit in zijn boek goed geïllustreerd. Maar hij is doorgeschoten.

Van Dijk beschrijft in het begin van zijn boek hoe de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog zich heeft ontwikkeld. Bij Lou de Jong werd de wereld ingedeeld in 'goed' en 'fout'. Daarna werd betoogd dat de meeste mensen in de oorlog 'grijs' waren, dat wil zeggen vooral bezig waren met te overleven. Geen helden en ook geen misdadigers. Een gevoel van machteloosheid en angst voor het eigen hachje speelde de hoofdrol. Aan de studie van Van Dijk over Vught hou je de indruk over dat we terug zijn bij het goed/foutschema van De Jong, maar dat ook de motieven van de 'goeden' met argwaan moeten worden bekeken. Eigenlijk waren de Vughtenaren niet grijs, maar zwart, schuldige omstanders. Dat treft – zo heb ik gemerkt - vooral diegenen die destijds hun nek uitstaken, hielpen, en nu te horen krijgen dat ook zij valse motieven hebben gehad of ondanks hun goede bedoelingen de vijand hebben geholpen.

Henk Smeets

Eerder gepubliceerd in *InBrabant*, december 2013